

VOLTAIRE

Tratat despre toleranță

*Prilejuit de moartea lui
Jean Calas*

Traducere din limba franceză și prefață de
GABRIEL AVRAM

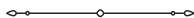
EDITURA HERALD
București

CUPRINS

Prefață. Voltaire, omul care și-a depășit veacul	5
TRATAT DESPRE TOLERANȚĂ	23
Avertisment pentru cititori	25
I. Istoria prescurtată a morții lui Jean Calas	33
II. Consecințele supliciului lui Jean Calas	45
III. Ideea de Reformă în secolul al XVI-lea	48
IV. Dacă toleranța este periculoasă, și la ce popoare este permisă	52
V. Cum poate fi admisă toleranța?	60
VI. Dacă intoleranța aparține dreptului natural și dreptului uman	64
VII. Dacă intoleranța a fost cunoscută de greci	66
VIII. Despre toleranța la romani	69
IX. Martirii	74
X. Despre pericolul falselor legende și despre persecuții	84
XI. Abuzurile intoleranței	91
XII. Dacă intoleranța era considerată de drept divin în iudaism și dacă a fost pusă în practică întotdeauna	97
XIII. Extrema toleranță a evreilor	106
XIV. Dacă intoleranța a fost propovăduită de Isus Cristos	109
XV. Mărturii împotriva intoleranței	117

XVI.	Dialog între un muribund și un om sănătos	121
XVII.	Scrisoare adresată iezuitului Le Tellier de către un credincios, în data de 6 mai 1714	124
XVIII.	Singurele cazuri în care intoleranța aparține dreptului uman	129
XIX.	Relatarea unei dispute în China	132
XX.	Dacă este folositor ca poporul să creadă în superstiții	135
XXI.	Virtutea valorează mai mult decât știința	139
XXII.	Despre toleranța universală	142
XXIII.	Rugăciune către Dumnezeu	146
XXIV.	Post-scriptum	148
XXV.	Concluzii	154
XXVI.	Ultima pronunțare, făcută în favoarea familiei Calas	159
ANEXĂ		165
	Voltaire, apărătorul lui Calas	167
Notele lui Voltaire la <i>Tratat</i>		198

Prefață

VOLTAIRE, OMUL CARE ȘI-A DEPĂȘIT VEACUL

François Marie Arouet, supranumit Voltaire, s-a născut la 21 noiembrie 1694, la Paris, unde a și murit în 1778, și a fost unul dintre marii scriitori și filosofi care au marcat întregul secol al XVIII-lea, fiind cunoscut ca modelul intelectualului angajat în slujba adevărului, a justiției și a libertății de gândire. Voltaire este un simbol al Secolului Luminilor, numele său fiind legat pentru totdeauna de lupta pe care a dus-o împotriva „infamiei”, termen prin care el desemna fanatismul religios, și pentru progres și toleranță. A fost deist, iar idealul său rămâne cel al monarhiei moderate și liberale, luminată de „filosofi”. Servindu-se de imensa lui notorietate, a intervenit pe lângă elitele luminate ale Europei, luând apărarea victimelor intoleranței religioase și ale arbitrarului în cazuri care l-au făcut celebru: Calas, Sirven, cavalerul de La Barre, contele de Lally.

Din vasta sa operă literară, astăzi este cunoscut îndeobște prin scrierile sale „filosofice” în proză, povestiri și romane, cum ar fi : *Candide*, *Zadig*, *Scrisori filosofice*, *Dicționarul filosofic*, și prin *Corespondența* sa. În completare, piesele de teatru, poeziile epice și operele istorice (dintre care *Secolul lui Ludovic al XIV-lea*) au făcut din el unul dintre cei mai cunoscuți și apreciați scriitori francezi ai secolului al XVIII-lea. Reputația lui Voltaire este dată și de stilul

său incisiv, plin de eleganță și de concizie, de cele mai multe ori ironic și acid. Întreaga viață, Voltaire a frecventat marile curți imperiale, neascunzându-și prea mult disprețul pentru vulg, dar a fost și urmărit de putere, care l-a închis în mai multe rânduri în Bastilia și l-a silit să se autoexileze în Anglia sau în provincie, departe de Paris.

În 1749 a plecat la curtea Prusiei, dar, decepționat în speranțele sale de a juca un rol important pe lângă împăratul Frederic al II-lea al Prusiei, după un conflict de trei ani cu acesta, a părăsit Berlinul în 1753. Ceva mai târziu, s-a stabilit la moșia Délices, în Elveția, în apropiere de Geneva, nu înainte de a achiziționa un domeniu la Ferney, la frontiera franco-elvețiană, unde se afla la adăpost de amenințările stăpânirii. De altfel, a făcut din Ferney un centru cultural vestit în toată Europa. Nu a revenit la Paris decât în 1778, ovaționat de tot poporul; în același an, a murit la respectabila vârstă de 84 de ani.

Voltaire iubea luxul, mesele bune și conversația, pe care le considera, alături de teatru, forme desăvârșite de manifestare a omului în societate. Mereu îngrijorat de starea sa materială, care îi garanta libertatea și independența, Voltaire a dobândit o avere considerabilă din operațiuni speculative la Bursă, ceea ce i-a înlesnit traiul îmbelșugat de la Fernay, unde era înconjurat de o adevărată curte alcătuită din oameni de spirit. Adeseori însă, își șicana și ironiza adversarii; de pildă, pe Jean-Jacques Rousseau. Considerat de către Revoluția franceză (împreună cu Jean-Jacques Rousseau, adversarul său) unul dintre precursorii ei (a fost al doilea depus la Panthéon, după Mirabeau), celebrat de a Doua Republică (încă din 1870, la Paris, un bulevard și o piață poartă numele său, apoi un chei, o stradă, un liceu, o linie

de metrou etc.), a hrănit pe tot parcursul secolului al XIX-lea pasiunile antagoniste ale adversarilor și apărătorilor laicității Statului și învățământului public.

În ceea ce privește educația, Arouet tatăl a dorit pentru fiul său o instruire intelectuală care să fie la înălțimea aptitudinilor pe care tânărul le manifestase încă din copilărie. La zece ani, Voltaire studiază la colegiul Ludovic cel Mare, administrat de iezuiți, instituția educațională cea mai frecventată și mai scumpă din capitala Franței. Iezuiții le predau elevilor latina, greaca și retorica, dar înainte de toate doreau să formeze oameni de lume, inițiindu-i pe elevi în arta de a reuși în societate. Elev strălucit, devenit repede celebru pentru arta de a versifica, Voltaire învață aici cum să placă și să vorbească de la egal la egal cu mai-marii zilei. În liceu, leagă prietenie și relații prețioase, de care se va servi tot restul vieții, cu frații d'Argenson, cu René-Louis și Marc-Oierre, viitor ministru al lui Ludovic al XV-lea, respectiv viitor duce de Richelieu.

În afară de educația iezuită, frecventarea societății libertine a Templului a exercitat o influență la fel de importantă asupra caracterului tânărului Arouet. Din această societate făceau parte oameni de litere, membri ai înaltei nobilimi, poeți epicurieni cunoscuți pentru spiritul și lipsa lor de moralitate. În societatea acestora, Voltaire începe să fie convins că s-a născut nobil libertin și că nu are nimic de-a face cu cei din casa Arouet și cu indivizii obișnuiți. La șaptesprezece ani, termină liceul și își anunță tatăl că vrea să devină om de litere și nu avocat sau consilier titular în Parlament, meserii pe care tatăl său le pregătea pentru el. În fața opoziției părintești, se înscrie la Facultatea de Drept, dar continuă să-i frecventeze pe cei din societatea Templului. În

urma unor scandaluri, nu-și termină studiile, iar tatăl îl dă în grija unui magistrat parizian.

În 1715, la 21 de ani, Voltaire are posibilitatea să devină prietenul Regentului, fermecându-l prin talentul și oratoria sa, dar își face mulți dușmani. Invitat la castelul Sceaux, focarul opoziției, este ademenit să scrie versuri despre relația amoroasă a Regentului cu fica ducesei de Maine, fapt care îi aduce exilul la Tulle, apoi la Sully-sur-Loire. Iertat fiind de către Regent, își continuă viața turbulentă, profitând de ospitalitatea nobililor din Saint-Ange și Sceaux, însă recidivează, scriind alte versuri compromițătoare. De astă dată, în mai 1717 este întemnițat la Bastilia, unde stă unsprezece luni. La ieșirea din închisoare, conștient că până atunci și-a risipit vremea și talentul, Voltaire dorește să imprime un nou curs vieții sale și să devină celebru în genurile cele mai nobile ale literaturii epocii sale, adică tragedia și poezia epică. Este vremea când adoptă patronimul „Voltaire”, o anagramă a numelui său, după părerea specialiștilor. La 18 noiembrie 1718, piesa sa *Oedip* se bucură un succes uriaș (patruzeci și cinci de reprezentații și un număr de 25 000 de spectatori, imens pentru acea epocă). Publicul vede în el un nou Racine, îndrăgește atât versurile sale sub formă de maxime, cât și aluziile obraznice la adresa regelui defunct (Ludovic al XIV-lea) și a religiei. Va cunoaște apoi un nou succes în 1723, cu *Henriada*.

În 1726, Voltaire suferă o umilință care îl va urmări toată viața. Cavalerul de Rohan-Chabot, un tânăr gentilom arogant, descendent al uneia dintre cele mai vechi familii ale regatului, îl apostrofează la Comedia Franceză cu următoarele cuvinte: „Alo, domnule de Voltaire, domnule Arouet, cum vă numiți de fapt?” Replica lui Voltaire a fost înțepătoare: „Voltaire mă numesc. Mie

începe să-mi răsară steaua, în timp ce a dumneavoastră apune”. Câteva zile mai târziu, Voltaire a fost chemat afară în timp ce lua dejunul la prietenul său, ducele de Sully; ieșit în stradă, a fost ciomăgit zdravăn de lacheii cavalerului, care supraveghea operațiunea din caleașca sa. Rănit, umilit în orgoliul propriu, a dorit reparații, în speță un duel, dar niciunul dintre prietenii săi aristocrați nu a vrut să-i fie martor. Însuși ducele de Sully a refuzat să-l însoțească pe Voltaire la comisariatul de poliție, ca să fie martor la plângerea pe care scriitorul dorea s-o depună. Prințul de Conti a emis și o vorbă de duh, referitor la ciomegele încasate de Voltaire: „Au fost bine primite, dar prost date”. În plus, familia Rohan a făcut demersuri ca Voltaire să fie arestat, fapt care s-a și întâmplat la 17 aprilie, scriitorul luând iarăși calea Bastiliei. A fost eliberat două săptămâni mai târziu, cu condiția să plece în exil.

Plecând în Anglia, a fost profund impresionat de libertatea și pluralismul politic și religios al societății engleze. În plus, starea materială a poporului englez, incomparabil mai bună decât a celui francez, i-a stârnit admirația. A făcut o comparație cu anacronismul relațiilor economice și cu arhaismul instituțiilor franceze. În câteva săptămâni, a învățat engleza și s-a instalat la Londra, unde a făcut cunoștință cu scriitori, filosofi, savanți, fizicieni, matematicieni, naturaliști, inițiindu-se în domenii ale cunoașterii până atunci nebănuite de el. Tot în Anglia, a conceput proiectul unei istorii a lui Carol al XII-lea, regele Suediei, și a început să scrie în engleză o lucrare în care își expune observațiile despre Anglia, lucrare care avea să apară în 1733, la Londra, cu titlul *Letters Concerning the English Nation* (și un an mai târziu, în Franța, cu titlul *Lettres philosophiques*),

poate opera sa cea mai reprezentativă. Devine un apropiat al curții regelui George I, apoi al succesorului acestuia, George al II-lea, iar în 1738 i se acordă permisiunea de a se întoarce în Franța, cu condiția să stea departe de capitală.

Voltaire petrece un timp la castelul Cirey, apoi la Luneville, după care ajunge la Paris, unde duce o viață de curtean, înainte de a cădea iarăși în dizgrație. În 1750, pleacă la curtea împăratului Frederic al II-lea, la Berlin, unde va fi primit cu onoruri, ocupând chiar funcția de șambelan ; între rege și filosof se leagă o prietenie, regele vorbind perfect franceza. Însă prietenia nu durează prea mult, cei doi neputându-și ascunde multă vreme trăsăturile de caracter; împăratul nu avea prea mult umor și era obișnuit să i se arate supunere, iar Voltaire făcea paradă de o ironie acidă și de o mare superioritate intelectuală. Cei doi ajung să nu se mai înțeleagă, iar în 1753 o ceartă cu Maupertuis, partizan al regelui, precipită ruptura, iar scriitorul părăsește Prusia. Opera cea mai importantă pe care a scris-o la Berlin și pe care a publicat-o este *Secolul lui Ludovic al XIV-lea*.

În 1755, Voltaire se instalează pe moșia Délices, aflată în apropiere de Geneva, pe teritoriu elvețian, iar în 1758 cumpără un domeniu la Ferney, în Franța, dar aflat tot în apropiere de Geneva. Aici, în compania nepoatei sale, doamna Denis, deopotrivă guvernantă și tovarășă de viață, asigură traiul a o mie de oameni prin activități agricole, de construcție, înființând chiar o fabrică de ceasuri și una de șosete. El chiar își comentează cariera de întreprinzător astfel: „Dintr-un cătun cu patruzeci de suflete primitive, Ferney a devenit un orașel opulent, locuit de 1 200 de persoane utile”.

Tratat despre toleranță

AVERTISMENT PENTRU CITITORI^{*}

Îndrăznim să credem, în cinstea secolului în care trăim, că nu mai există astăzi în Europa vreun om luminat la minte care să privească *toleranța* altfel decât ca pe un drept al justiției, ca pe o datorie a umanității, a conștiinței și a religiei, ca pe o lege necesară păcii și prosperității națiunilor. Dacă unii dintre oamenii care dezonzorează literatura prin viața lor, ca și prin operele pe care le scriu, încă îndrăznesc să se împotrivească acestei idei, le putem opune principiile și conduita Statelor Unite ale Americii, ale Parlamentului Marii Britanii, conduita manifestată în țările civilizate, în Prusia, Suedia, Polonia sau Rusia. De la cercul polar, din Kamceatka până la Mississippi, toleranța a fost lesne instituită. Putem obiecta, desigur, că soldații confederați polonezi au amestecat unele practici religioase în planul de asasinare a regelui lor și în alianța pe care au încheiat-o cu turcii, dar acest exces de religie este o dovadă în plus că e necesar să fii tolerant, dacă vrei să trăiești în pace.

Orice legiuitor adept al vreunei religii, care cunoaște bine drepturile conștiinței, trebuie să fie tolerant; neîndoindu-se, el știe cât de nedrept și de barbar este să oblige un om să aleagă: ori să fie supus la chinuri, ori să săvârșască fapte care în ochii lui sunt o crimă. Orice legiuitor drept observă că toate religiile se sprijină pe fapte, că sunt fondate pe același tip de dovezi, pe interpretarea anumitor cărți, pe aceeași idee a insuficienței rați-

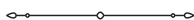
^{*} Text scris de editorii ediției Kehl.

unii omenеști; că toate religiile au fost adoptate de oameni luminați și virtuoși; că opiniile contrare au fost profesate de oameni de bună-credință, care au meditat întreaga viață asupra acestor lucruri.

Și atunci, cum poate acest legiuitor să fie într-atât de sigur de credința sa, încât să-i trateze drept dușmani ai lui Dumnezeu pe cei care gândesc altfel decât el? Oare va considera el propriile simțăminte o dovadă juridică ce îi oferă dreptul de a hotărî cu privire la viața și libertatea celor care au alte păreri decât ale sale? Cum să nu simtă acesta că adepții altor doctrine au un drept la fel de legitim de a acționa împotriva lui?

Să presupunem acum că cineva care nu are nicio religie consideră toate religiile niște povești absurde; este acest om intolerant? Nu, fără îndoială că nu. De fapt, fiindcă dovezile sale sunt de alt ordin, fiindcă baza opiniilor sale se sprijină pe principii de altă natură, datoria de a fi tolerant se bazează, în cazul său, pe alte motivații. Dacă acesta îi consideră nebuni pe sectarii diverselor religii, oare se crede el îndrituit să înfiereze drept crimă o nebunie care nu tulbură ordinea socială? Îi va lipsi de drepturile lor pe cei care, deși atinși de acest soi de nebunie, încă și le pot exercita? Poate el presupune că aceștia nu sunt de bună-credință? Căci existența viclenilor care fac paradă cu o credință religioasă pe care nu o au în fapt presupune că există unii păcăliți, pe a căror socoteală acești oameni vicleni s-au îmbogățit. Ar trebui să existe un mod de a dovedi juridic că un om care susține o opinie absurdă nu crede în ea; și intuim că acest mod nu există. Nici măcar ideea că anumite opinii exprimate de cineva pot fi periculoase prin consecințele lor nu justifică instituirea unei legi a intoleranței.

Capitolul I

ISTORIA PRESCURTATĂ A MORȚII LUI JEAN CALAS

Crima împotriva lui Calas, comisă în Toulouse cu ajutorul justiției, la data de 9 martie 1762, este unul dintre acele evenimente deosebite care merită atenția noastră și a posterității. Uităm iute miile de morți care au pierit în bătăliile fără număr, nu numai pentru că acest lucru reprezintă fatalitatea inevitabilă a războiului, ci pentru că cei care mor din cauza armelor puteau, la rândul lor, să-și omoare dușmanii, și nu și-au dat viața fără să aibă posibilitatea de a se apăra. Acolo unde primejdia și avantajul sunt egale, tulburarea încetează, ba chiar și compasiunea își pierde din greutate; dar când un tată de familie nevinovat ajunge în ghearele erorii, ale pasiunii sau fanatismului, este altceva. Dacă acuzatul nu poate aduce în apărarea sa decât propria virtute; dacă cei de care depinde viața lui nu riscă, în timp ce-l condamnă, decât să se înșele; dacă aceștia îl pot uide nepedepsiți, atunci strigătul public trebuie să se înalțe, căci fiecare avem a ne teme pentru viața proprie când vedem că nimeni nu este sigur pe viața sa în fața unui tribunal întrunit tocmai pentru a veghea asupra vieții cetățenilor; atunci toate vocile publice trebuie să se unească pentru a cere răzbunare.

În strania afacere de care ne vom ocupa este vorba despre religie, despre sinucidere, despre paricid; este vorba să aflăm dacă o mamă și un tată și-au strangulat fiul pentru a-i fi pe plac Domnului, dacă un tânăr și-a gătit fratele, dacă un prieten și-a sugrumat amicul și dacă judecătorii au a-și reproșa că au trimis la moarte un tată inocent sau că au cruțat o mamă, un frate, un prieten – toți vinovați.

Jean Calas, în vârstă de șaizeci și opt de ani, era negustor la Toulouse de mai bine de patruzeci de ani, și era știut de toți cei care l-au cunoscut drept un tată bun. Era protestant, la fel ca soția sa și toți copiii lor, în afară de unul singur, care a abjurat erezia și căruia tatăl îi acorda pensie alimentară. Jean Calas părea îndeajuns de departe de fanatismul absurd care destramă toate legăturile sociale, așa încât a aprobat convertirea fiului său, Louis Calas, la catolicism; de altfel, a ținut în casă, vreme de treizeci de ani, o slujitoare catolică ferventă, care i-a crescut toți copiii.

Unul dintre fiii lui Calas, Marc-Antoniou, era om de litere; trecea drept o fire neliniștită, sumbră și violentă. Acest tânăr care nu a reușit nici în arta negoțului, pentru că nu avea înclinații către așa ceva, nici în avocăție, pentru că îi trebuia un certificat care să-i ateste religia catolică – pe care nu l-a putut obține –, a hotărât să-și ia viața și chiar i-a vorbit despre acest lucru unui prieten; el a luat hotărârea de a se sinucide după ce mai întâi a citit tot ce se poate citi despre sinucidere.

În fine, după ce într-o zi și-a pierdut toți banii la jocul de cărți, și-a dus planul la îndeplinire. Un prieten al familiei și al său, pe nume Lavaisse, în vârstă de nouăsprezece ani, cunoscut pentru candoarea și blândețea moravurilor sale, fiul unui avocat celebru din Toulouse, sosise în ajun în oraș,

venind din Bordeaux¹. A luat cina cu familia Calas; tatăl, mama, Marc-Antoniou, fiul cel mare, și Pierre, mijlociul, au mâncat împreună.

După cină, cei prezenți s-au retras într-un mic salon, iar Marc-Antoniou a dispărut la un moment dat, spunând că-și va petrece restul serii la cafeneaua unde obișnuia să se ducă. Când tânărul Lavaisse a vrut să plece acasă, Pierre l-a condus spre ieșire; coborând scara, l-au găsit jos, lângă magazin, pe Marc-Antoniou doar în cămașă, spânzurat de o ușă. Hainele sale fuseseră împăturite și puse pe tejghea; cămașa nu era șifonată, părul său era bine pieptănat, nu prezenta nicio rană pe trup, nicio zgârietură².

Vom trece peste detaliile anatomice despre care avocații au dat seamă; durerea și disperarea tatălui și a mamei nu se pot descrie în cuvinte; strigătele lor au fost auzite de vecini. Lavaisse și Pierre Calas, copleșiți și ei de durere, au alergat totuși după medici și după oamenii legii. În timp ce alergau să anunțe autoritățile, în timp ce tatăl și mama plângeau și țipau, lumea din Toulouse se și adunase în jurul casei. Poporul era superstițios și violent; îi privea ca pe niște monștri pe acești frați care aveau o altă religie decât el. Să ne amintim că în orașul Toulouse i se mulțumește solemn lui Dumnezeu pentru moartea regelui Henric al III-lea și că aici s-a făcut jurământul de a-l asasina pe cel care l-ar recunoaște drept rege pe marele și bunul rege Henric al IV-lea. De altfel, acest oraș sărbătorește fastuos, în fiecare an, printr-o procesiune și cu mare bucurie, ziua în care a masacrat 4 000 de cetățeni eretici, acum două secole*.

* Este vorba despre Noaptea Sfântului Bartolomeu, 23/24 august 1572. (N. tr.)